

**KÜTÜB-İ SİTTE HADİSLERİNDE GEÇEN ‘LEYSE
MİNNÎ/MİNNÂ’ İFADELERİ ÜZERİNE MÜTÂLAA**

Emrah KANDEMİR, Diyanet

kandemirem@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0045-1613

ATIF: Kandemir, Emrah, Kütüb-İ Sitte Hadislerinde Geçen ‘Leyse Minnî/Minnâ’ İfadeleri Üzeri-
ne Mütâlaa, CİLT: 14, SAYI: 28, 2021/2, ss.286-309**Öz**

Allah Resûlü (S.A.V.) Yaşadığı Toplumda Meydana Gelen Olaylara Karşı Bazen Onaylayıcı Bazen De Reddedici Tavırlar Sergilemiştir. Hadis Külliyyatımızda Hz. Peygamber’in Benimsemediği Eylem Ve Söylemler Karşısında Tembih Ve Uyarılarının Bulunduğu Rivayetler Hayli Fazladır. Bunlardan Bir Tanesi De İçerisinde ‘Leyse Minnî/Minnâ’ İfadelerinin Yer Aldığı Nakillerdir. Mu-
teber Kaynaklarda Geçen Söz Konusu Rivayetler İncelendiğinde Bu Konunun Üzerinde Önemle Durulması Gereken İlkeler İçerdiği Görülmektedir. Bu Çalışmada *Kütüb-İ Sitte*’deki Rivâyetlerde Geçen ‘Leyse Minnî/Minnâ’ İfadeleri Ele Alınacaktır. Peygamber (S.A.V.) ‘Benden/Bizden Değildir’ Anlamına Gelen Bu Söylemleri Kimler İçin Ve Hangi Durumlarda Kullanmıştır? Söz Konusu Bu Tabirler Bireysel Tutum Ve Davranışlar İçin Mi, Yoksa Toplumsal Olaylar İçin Mi Söylenilmiştir? Bu İfadeler Ne Anlama Gelmektedir? İlgili Rivayetlerde Sakındırılan Fiilleri Yapanların Durumu Nasıl Olmaktadır? Bu Ve Benzeri Sorulara Cevap Aranacaktır. Ayrıca Günümüzde Kişiyi Bu Tür Uyarılara Muhatap Kılacak Eylemler Ve Bu Eylemlerin İnanç, Amel Ve Ahlak Boyutuyla; Ferdî Ve Sosyal Açından Yansımalarına Değininilecektir. Bununla Beraber, Muhatabını ‘Bizden Değildir’ İkazına Mâruz Bırakan Tutumların Ortak Özelliklerine De Dikkat Çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Hadis, Sünnet, Rivayet, Kütüb-İ Sitte, Bizden Değildir.*

Considerations on The “Leyse Minn”/“Minnâ” Statements in The Hadiths of Kutub-u Sitta**Abstract**

The Messenger of Allah (PbuH) sometimes showed confirmative and sometimes negatory attitudes regarding the events that took place in the society in which he lived. There are many narrations that have warnings against the actions and discourses that the Prophet did not adopt in the compilations of Hadiths. One of these is the narrations in which the statements “leyse minni / minna” are included. When the narrations mentioned above were examined in reliable sources, it was seen that this issue contains principles that should be emphasized. The statements of “leyse minni / minna” in the narrations in Kutub-u Sitta will be discussed in the present study. For

Makale Bilgisi / Article Information**Makale Türü / Article Types:** Araştırma Makalesi / Research Article**Geliş Tarihi / Received:** 17 Mayıs / May 2021**Kabul Tarihi / Accepted:** 28 Temmuz / July 2021**Yayın Tarihi / Published:** 31 Temmuz / July 2021**Yayın Sezonu / Pub Date Season:** Temmuz-Aralık / December**Cilt / Volume:** 14 **Sayı / Issue:** 28 **Sez. / Pub Date:** Temmuz-Aralık, 2021/2 **Sayfa / Pages:** 286-309 **İntihal / Plagiarism:** Bu makale, intihal.net programıyla tarandıktan sonra, iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

whom and in what conditions did the Prophet (PbuH) use these statements, which mean “not from me / from us”? Were these statements used for individual attitudes and behaviors or for social events? What do these statements mean? What are the conditions of those who do the deeds forbidden in these narrations? Answers to these and similar questions will be sought in the study. The actions, which will make a person the subject of such warnings in our present day, and the personal and social reflections of these actions with the dimensions of belief, deeds, and morality will also be addressed here. In addition, attention will be drawn onto the common characteristics of the attitudes, which subject the addressee to the warning “not from us”.

Keywords: *Hadith, Sunnah, Narration, Kutub-u Sitta, Not From Us.*

GİRİŞ

Hız. Peygamber’in bazı durumlar için ‘benden/bizden değildir’ şeklinde uyarılarda bulunduğu bir gerçektir. Hadis kaynaklarımızda bu ifadeleri barındıran nakiller hayli fazladır. Ancak tespitlerimize göre içerisinde ‘leyse minnâ/minnâ’ ifadeleri yer alan hadislerle alâkalı müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bunun yerine söz konusu rivayetler herhangi bir araştırmanın içerisinde incelenmiştir. Bu çalışmalardan birisi de Aynur Uraler’in ‘*Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*’ adlı eseridir.¹ Fakat buradaki tespitler; ‘leyse minnâ’ lafzının kapsamı, alanı ve ne anlama geldiğinin tam olarak izah edilemeyişi, rivayetlerin zahiri anlamının esas alınıp farklı boyutlarına temas edilemeyişi gibi eleştirilere maruz kalmıştır.² Dolayısıyla meselenin tüm boyutlarıyla anlaşılması için konunun ayrıntılı bir şekilde incelenmesinin gerekli olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Ancak ‘leyse minnâ/minnâ’ tabiri geçen nakiller hayli fazla olduğundan araştırma *Kütüb-i Sitte*’deki hadislerle sınırlandırılmıştır. Çalışmada her bir rivayet konularına göre uygun başlıklar altında metin yönüyle tetkik edilmiştir. Bunun yanı sıra günümüzde söz konusu rivayetler kapsamında, sahibini ‘bizden değildir’ ithamına maruz bırakabilecek güncel hadiseler ve toplumsal olaylara da dikkat çekilmiştir.

1. Ölünün Ardından Yapılan Fiillerle İlgili Rivayetler

Kur’an-ı Kerim’de, yeryüzünde bulunan her şeyin fâni olduğu, bâki olanın sadece kudret ve ikram sahibi Rabb’in (c.c.) zâtı olduğu,³ dünyada insanların iyilik ve kötülükle sınılandığı, her canlının ölümü tadacağı⁴ bildirilmektedir. Yarattıklarına bir ecel/ömür tayin eden Allah Teâlâ, yaşam süreleri dolanların, ecellerini ne bir an öne alabileceklerini ne de geciktirebileceklerini bildirmiştir.⁵ Bu durum değişmez bir gerçektir. Ancak insanoğlunun ölümü kabullenmekte zaman zaman zorlandığı görülmektedir. Özellikle cahiliye toplumlarında; yakınına kaybeden kişilerin elleriyle yüzlerine vurdukları, toprakları başlarına attıkları ve yakalarını yırttıkları çeşitli rivayetlerde belirtilmektedir. Bu hususla alakalı Peygamber’in (s.a.v.): “*Ölenin ardından yüzünü gözünü tırma-*

¹ Aynur Uraler, *Sahabe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 130-132.

² Fatih Bayram, “Sahabe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 56/2, (Ağustos 2015), 189-190.

³ Rahmân 55/26-27.

⁴ Enbiyâ 21/35.

⁵ Nahl 16/61.

layan, yakasını paçasını yırtan, câhiliyye insanı gibi bağıra çağıra ağıt yakıp kendisine beddua eden bizden değildir."⁶ şeklindeki hadisi İslâm dininin bu tür aşırı davranışları tasvip etmediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Yine Ebû Dâvûd'da geçen bir rivayete göre Yezîd b. Evs ölüm döşeğinde olan Ebû Musa'yı ziyarete gider. O sırada Ebû Musa ağlamaya başlayan hanımına, Allah Resûlü'nün uyarısını hatırlatması üzerine kadın ağlamayı keser. Ebû Musa'nın vefatından bir süre sonra Yezîd b. Evs onun eşine: "*Ebû Musa'nın sana, Allah Resûlü'nün (s.a.v.) sözünü işitmedin mi?*" deyince senin, "*Evet işittim*" deyip sustuğun söz ne idi, demesi üzerine o: "*Allah Resûlü (s.a.v.) musibet anında saçını başını yolan, feryad-ı figan eden, yakasını paçasını yırtan bizden değildir.*" beyanıdır, dedi.⁷

Şu halde ölünün arkasından yapılan olumsuz davranışların iki yönü ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki ölene yöneliktir. Şöyle ki kişinin bir yakını kaybetmesinin ardından hüzünlenmesi gözyaşı dökmesi gayet doğaldır. Ancak İslâm'ın tasvip etmediği nokta cahiliye insanının yaptığı gibi bağırıp çağırma, yaka paça yırtma, ağıtlar yakma türünden davranışlardır. Yukarıdaki hadislerle bağlantılı olarak birtakım rivayetlerde ölünün, geride kalanlar tarafından yapılan olumsuz tavırlar sebebiyle sıkıntıya düşeceği, azaba maruz kalacağı bildirilmektedir.⁸ Öte yandan yakınlarının ilgili rivayetlerde belirtilen fiilleri yapmalarından ötürü ölünün azap görmesini 'vasiyete' bağlayanlar vardır. Bu düşünceden; ardından ağıt yakılmasını vasiyet etmeyen ölünün, geride kalanların yapıp ettiklerinden zarar görmeyeceği fikri anlaşılmalıdır.⁹ Diğer taraftan Hz. Âişe (ö. 58/678) gibi, "*Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez*"¹⁰ ayetinden hareketle geride kalanların yapıp ettiklerinden ötürü ölünün azap görmeyeceği görüşünü benimseyenler de mevcuttur.¹¹

İkincisi ise söz konusu fiilleri işleyenlerle alakalıdır. Zira bu tür olumsuz davranışları sergileyen kişiler Allah Resûlü'nün (s.a.v.) 'bizden değildir' şeklindeki uyarısına maruz kalmışlardır. Yukarıda zikredilen yasak davranışları sergileyen kişi için bu ifade; "bizim sünnetimiz, bizim yolumuz üzere değildir," anlamında kullanılmıştır. Bu söz tıpkı çocuğunun yaptığı davranışları benimsemeyen babanın, 'sen benden değilsin ben de senden'

⁶ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. el-Mugîra el-Cû'fî, *el-Câmiu's-sahih*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), "Cenâiz", 36, 39, 40, "Menâkıb" 8; Müslim b. Haccâc, el-Küşeyrî en-Neysabûrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Yasir Hasan, vd. (Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1433/2012), "İman", 165 (103); Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Yasir Hasan, İzzeddin Dallî, Ammad et-Teyyar, (Şam: Müessesetü'r-Risâle, 1432/2011), "Cenâiz", 22; Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünen*, şrh. Celâleddin es-Suyûtî, (İstanbul: Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981), "Cenâiz", 17; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid, Mâce el-Kazvîni, *Sünen*, (Dımaşk: Müessesetü'r-Risale, 1430/2009), "Cenâiz", 52.

⁷ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşâ's el-Ezdî es-Sicistânî, *Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Yasir Hasan, İzzeddin Dallî, Ammad et-Teyyar, (Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1434/2013), "Cenâiz", 29.

⁸ Bu rivayetler için bkz. Buhârî, "Cenâiz", 34; Müslim, "Cenâiz", 28; Tirmizî, "Cenâiz", 23.

⁹ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Riyâzu's-sâlihîn*, trc. ve şerh, M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 7/149.

¹⁰ Enam 6/164, ayrıca; İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; Zümer 39/7; Necm 53/38.

¹¹ Zerkeşî, Bedruddîn, Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler, Yayına Haz. Bünyamin Erul, (Ankara: Otto Yayınları, 2010), 39.

demesi gibidir.¹² İlgili rivayetlerde zikredilen ‘bizden değildir’ söylemi de ‘bu kişi dinden çıktı’ anlamında kullanılmamıştır. Dolayısıyla buradaki ‘leyse minnâ’ söyleminin söz konusu fiilleri yapmaktan sakındırma amaçlı olduğu anlaşılmaktadır.¹³

2. Kur’an-ı Kerîm’in Okunma Tarzı ile İlgili Rivayetler

Kâriinin ayette geçen emir ve yasaklara, müjde ve tehdide göre sesini Kur’an’la güzelleştirmesi böylece dinleyicinin kalbine hitap etmesine teganni denilmektedir.¹⁴ Buhârî’nin (ö. 256/870) Kur’an’ın güzel tilavetiyle ilgili Ebû Hüreyre’den (r.a.) (ö. 58/568) merfû olarak naklettiği rivayete göre Hz. Peygamber, Kur’an’ı teganni ile okumayanlar için “*bizden değildir*,”¹⁵ şeklinde uyarıda bulunmuştur. Ancak Kur’an okurken sesin hitaplara göre ayarlanma çabasının insanlara güzel gözükmeye gayretiyle değil Yüce Allah’ın rızasını kazanmak, dinleyicileri huşuya sevk etmek için olması gerektiği unutulmamalıdır. Sa’d b. Ebû Vakkas, sesinin güzel olduğunu işittiği Abdurrahman İbn Sâib’e rastlayınca Allah Resûlü’nün (s.a.v.) Kur’an’ın hüznle nazil olduğunu onu okuyanların içli ve güzel okumaları gerektiğini buna gayret etmeyenler için “*bizden değildir*,” şeklinde uyarısının olduğunu söyler.¹⁶ Öte yandan sesi güzel olmayan okuyucuların da Kur’an okurken seslerini güç yetirebildikleri oranda güzelleştirmeye çalışmalarını tavsiye edilmektedir.¹⁷ Görüldüğü gibi Kur’an-ı Kerim’i manasına nüfuz ederek, samimi bir şekilde okumak gerekmektedir. Çünkü onu bu şekilde okumayanlar için Allah Resûlü (s.a.v.) bizim sünnetimiz, ahlakımız, yaşantımız ve istikâmetimiz üzere değildir, anlamında¹⁸ ‘bizden değildir’ demiştir. Şüphesiz onu en güzel, en duygulu ve en hisli bir şekilde okuyan da Peygamber’dir. (s.a.v.)¹⁹ Zira gönüllere hitap eden Kur’an, Hz. Peygamber’e indirilmiştir. Ona her bakımdan uyma gayretinde olan Müslüman, Kur’an’ı içli ve duygulu bir şekilde okuma yönüyle de Hz. Peygamber’i örnek almalıdır.

3. Müslümana Silah Doğrultmakla İlgili Rivayetler

Müslüman, din kardeşine; onu korkutmak, sindirmek, öldürmek vb. kasıtlarla silah doğrultmamalıdır. Zira Müslümanın diğer Müslüman üzerindeki haklarından birisi de can güvenliğidir. Bu sebeple Müslümana silah doğrultma fiili gayrimüslimlerden beklenilecek bir davranıştır.²⁰ Abdullah b. Ömer’in (r.a.) rivayetine göre Allah Resûlü

¹² İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethü’l-bârî şerhu sahîhi’l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379), 3/163; İbn Battâl, Ebû’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl, *Şerhu sahîhi’l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, (Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 2003), 3/277; Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyin el-Giyâtî, el-Hanefî, Bedreddin el-Aynî, *Umdetü’l-kârî şerhu sahîhi’l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, ts.), 8/87.

¹³ Bu konuda bkz. Veli Aba, “Yâsin Sûresi’nin Ölülere Okunması” (Rivâyetler Bağlamında Bir Analiz), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 0/12 (Ekim 2018), 121-142.

¹⁴ İbn Battâl, *Şerhu sahîhi’l-Buhârî*, 10/544.

¹⁵ Buhârî, “Tevhîd”, 44.

¹⁶ İbn Mâce, “İkâmet”, 176.

¹⁷ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 20.

¹⁸ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 25/182; İbn Battâl, *Şerhu sahîhi’l-Buhârî*, 2/581; Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb, *Meâlimu’s-sünen*, (Haleb: 1932), 3/118.

¹⁹ Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn tercüme ve şerhi*, 5/121.

²⁰ İbn Hacer, *Fethü’l-bârî*, 13/24.

(s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Bize silah çeken bizden değildir."*²¹ Söz konusu bu rivayet Kütüb-i Sitte'de küçük söylem farklılıklarıyla çeşitli sahâbîlerden nakledilmiştir.²²

Hadis-i şerifte geçen 'leyse minnâ' ifadesini şârihler, Müslümana sırf Müslüman olduğu için kanını helâl sayarak onu öldürmek kastıyla silah doğrultuluyorsa söz konusu tabir bu davranışı sergileyen kişinin dinden çıkacağı anlamına delalet eder, şeklinde yorumlamışlardır. Ancak onu öldürmenin helâl olduğuna inanmadan yapılan bir silah doğrultma işlemi silahı doğrultan hakkında, 'leyse minnâ' ifadesi, bu kişi İslâm ahlakını özümsememiş, nebilerin ve selef-i sâlihînin sünnetlerine uygun hareket etmemiştir, anlamına gelmektedir.²³

Diğer taraftan gerek önceki asırlarda gerek günümüzde insanoğlu defalarca buluşucu ve öldürücü hastalıklarla karşılaşmıştır. Böyle bir hastalığı bile bile bir Müslümana sirayet ettirmenin, daha geniş bir ifadeyle, Müslümanın ölümüne sebep olabilecek her türlü araç gereç ve davranışın onu öldürme amacıyla kullanılmasının da bu hadis kapsamında değerlendirilebileceği kanaatindeyiz.

4. Kasten Hakikatin Zıddını İddia Edenler Hakkındaki Rivayetler

Kişinin doğrusunu bildiği halde yabancı bir şahsın babası olduğunu iddia etmesi, kendisinin hakkı olduğu gerekçesiyle başkasına ait olan bir şeyi sahiplenmeye kalkışması ve bir kimsenin küfürle itham edilmesi konularıyla ilgili 'leyse minnâ' ifadesini içeren rivayetler de kendi babasını bilmesine rağmen başkasının evladı gibi davranma, kendisinin olmayanı sahiplenmeye kalkışma gibi davranışların tasvip edilmediği görülmektedir. Böyle yapanların cehennemdeki yerlerine hazırlanmaları gerektiği belirtildikten sonra bu kişiler için 'bizden değildir' uyarısı yapılmaktadır. Kafir olmayan birisini küfürle itham etmenin de ne derece kötü bir davranış olduğu vurgulanmaktadır.²⁴

Yukarıda belirtilen üç hususta da birtakım menfaatler uğruna gerçeğin zıddının iddia edilmesi söz konusudur. Bunlardan ilki başka birisinin mirasını elde etmek niyetiyle onun evladı olduğunu iddia etmektir. Bu hususla alâkalı İbn Kesîr (ö. 774/1373) Ahzâb sûresinin altıncı ayetini tefsir ederken Ahmed b. Hanbel'den rivayetler aktarır ve aynı minvalde üç şeyin küfür olduğu görüşünü nakleder. Bunlar: Nesebin inkârı, ölünün ardından aşırı dövünüp ağıt yakmak ve yağmuru yıldızların yağdırdığına inanmaktır.²⁵ İkincisi kendisinin olmayan bir şeyi almaya kalkışmaktır. Allah Resûlü (s.a.v.) haksız yollarla menfaat elde etmeye çalışanlar için *"Cehennemdeki yerine hazırlansın"* şeklinde ağır bir ifade kullanmıştır. Bazı rivayetlerde "kefera", "fehüve küfrün" ifadeleri geçmektedir.²⁶ Buradaki "fehüve küfrün" ifadesi kendi babasını bırakıp bile bile başkasına baba diyen kişi için "nankörlük etmiştir" şeklinde anlaşılmaktadır. Diğerleri ise Müs-

²¹ Buhârî, "Diyât", 1.

²² Buhârî, "Fiten", 7; Müslim, "İmân", 161-164; Tirmizî, "Hudûd", 26; İbn Mâce, "Hudûd", 19; Nesâî, "Tahrîmu'd- Dem", 25-27.

²³ Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şahâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *İrşâdü's-sârî li şerhi sahîhi'l-Buhârî*, (Mısır: Matbaatü'l- Kübrâ el Emîriyye, 1323), 10/176.

²⁴ Müslim, "İmân", 112; Benzer rivayetler için bk. Buhârî, "Menâkıb", 5, "Edeb", 44.

²⁵ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kurânî'l-Azîm*, th. Muhammed Hüseyin Şemsuddin, (Beyrut: 1419), 6/339.

²⁶ Buhârî, "Menâkıb", 6; Müslim, "İmân", 112.

lümâna “kâfir” denmesidir. Âlimler bu tür nakilleri, büyük günah işleyen Müslümanın tekfir edilemeyeceği gerekçesiyle, anlaşılması ve diğer rivayetlerle uzlaştırılması güç hadislerden saymışlardır.²⁷ Bundan dolayıdır ki bir Müslümanı tekfir etmeyi hoş gören kimse hakkında bu rivayetin manası küfre hamledilmiştir. Bir diğer yaklaşım ise; din kardeşine itham ettiği noksanlık ve küfrün günahını yine kendisi yüklenir, şeklindedir.²⁸ Sonuç olarak yasaklanan bu fiillerde gerçeğin sapıtılması ve başkasının hakkının gasp edilmesi söz konusudur. Haksız kazanç elde etmek için yanlış beyanatlarda bulunulması, başkasına ait olanı gayri meşru yollarla ele geçirme düşüncesi ve benzeri eylemler ferdi ve toplumsal manada olumsuz sonuçlar doğurduğundan bu tür söz ve eylemleri yapanlar sergiledikleri davranışın Hz. Peygamber’in sünnetiyle uyuşmadığını bilmelidirler. İnandığını söyleyen bir kişinin küfürle itham edilmesine gelince bu da uzak durulması gereken bir tutumdur. Zira insanlar olayların yalnız zahirine muttali olabilirler, kalplerde olanı ve batını ise sadece Allah Teâlâ bilmektedir.

5. Küçüklere Şefkat Büyüklere Saygı Göstermekle İlgili Rivayet

Sevgi ve merhamete en çok ihtiyaç duyan iki sınıf vardır ki bunlar çocuklar ve yaşlılardır. Onlar toplumun varlığını devam ettirmesi açısından da hayati öneme sahiptirler. Zira bir milletin maddi manevi mevcudiyetini sürdürmesi genç neslin dinamizmi ile yaşlıların tecrübesinin birlikte değerlendirilmesine bağlıdır. Dolayısıyla küçüklere merhamet büyüklere saygı İslâm’ın en önemli ahlaki ilkelerindendir. Bu hususla alâkalı Abdullah İbn Amr İbn Âs’ın (r.a.) nakline göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Küçüklere merhamet etmeyen, büyüklere saygı göstermeyen bizden değildir.*”²⁹

Aynı şekilde Resûlullah’ın (s.a.v.), torunu Hasan’ı (r.a.) öptüğünü gören Akra’ İbn Hâbis’in, (ö. 33/653-54) kendisinin on oğlu olduğunu ve bu çocuklarından hiçbirisini öpmediğini söylemesi üzerine Resûlullah (s.a.v.): “*Merhamet etmeyene merhamet olunmaz,*”³⁰ buyurmuşlardır.

Yukarıda zikredilen rivayetler, küçüklere şefkat ve merhamet göstermenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Zira şefkatten ve merhametten yoksun büyüyen çocuk hem kendi ruh sağlığı açısından sorunlar yaşayabilmekte hem de içinde bulunduğu toplumda kendisini bekleyen tehlikelere açık hale gelebilmektedir. Yine hadislerde dikkat çekilen diğer bir husus ise Müslümanın büyüklere hürmet göstermesi ve onların haklarını bilip bunlara riayet etmesidir. Bu iki hassasiyete dikkat etmemek son derece kötü bir durumdur. Bu nedenle Allah Resûlü (s.a.v.) küçüklere şefkat, büyüklere hürmet etmeyenler hakkında böyle yapanlar bizim sünnetimiz üzere değildirler, demiştir. Tirmizî (ö. 279/892) rivayette geçen “*leyse minnâ*” ifadesini bazı âlimlerin, “*bizim sünnetimiz, edebimiz üzere değildir,*” şeklinde yorumlamalarına Süfyân es-Sevrî’nin (ö. 161/778) sıcak bakmadığını belirtir. Sevrî’ye göre “*leyse minnâ*” demek, bizim gibi değildir, anlamına gelmektedir.³¹ Münâvî’ye (ö. 1031/1622) göre ise söz konusu ifade, kendisine yapılmasını

²⁷ Nevevî, *el-Minhâc şerhu sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, (Beyrut: 1392), 2/49.

²⁸ Nevevî, *Riyâzu’s-salihîn tercüme ve şerhi*, 7/274.

²⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 58; Tirmizî, “Birr”, 15.

³⁰ Buhârî, “Edeb”, 18; Müslim, “Fezâil”, 65; ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 145; Tirmizî, “Birr”, 12.

³¹ Tirmizî, “Birr”, 15.

istediği davranışları başkalarına karşı yapmadığı için, bu kişi kâmil mü'min değildir, anlamına gelmektedir.³²

6. Yahudi ve Hıristiyanlara Benzemeyi Yasaklayan Rivayetler

Hız. Peygamber'in gerek giyim kuşam gerek ibadet noktasında Yahudi ve Hıristiyanlara benzememeye çalıştığı ve ümmetinden de bunu beklediği anlaşılmaktadır. Amr b. Şu'be'nin dedesi Abdullah b. Amr b. Âs'tan rivayetine göre Allah Resûlü'nün, (s.a.v.) Yahudi ve Hıristiyanlar da dahil başkalarına benzemeye çalışanlar için "bizden değildir,"³³ şeklindeki uyarısı, yine İbn Ömer'in (r.a.) Peygamber'den (s.a.v.) bıyıkların kazınıp sakalların uzatılması suretiyle müşriklere muhalefeti tavsiye eden³⁴ nakli, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) Resûl-i Ekrem'den saçların boyanması yönüyle de Yahudi ve Hıristiyanlara benzemeyi yasaklayan hadisi³⁵ ibadetlerin yanı sıra şekil bakımından da gayrimüslimleri andıran tarzlardan uzak durulmasının önemine dikkat çekmektedir. Öyle ki Yahudilere muhalefet kastıyla, ayakkabı ve mestle namazın tavsiye edildiği dâhi olmuştur.³⁶ Aynı şekilde Müslim'in, Amr b. el-Âs'tan, (r.a.) sahur yemeğinin Müslümanlar ile ehli kitabın orucunu ayırdığı³⁷ yönündeki rivayeti ibadetlerin yapılma biçimindeki farklılıklara dikkat çekmektedir.

Kur'an-ı Kerîm'de ise söz konusu durumla alakalı Allah Teâlâ, Resûlullah'ın (s.a.v.) şahsında müminlere şu şekilde hitap etmektedir: "Ey Peygamber! Dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hıristiyanlar da senden asla hoşnut olmayacaklardır. Onlara de ki: 'Allah'ın gösterdiği yol var ya, işte doğru yol budur.' Sana Kur'an geldikten sonra, şayet sen onların boş arzu ve heveslerine uyacak olursan bil ki, seni Allah'ın azabından koruyacak ne bir dost ne de bir yardımcı bulabilirsin."³⁸ Yine Mâide sûresi'nin elli birinci ayeti şu şekildedir: "Ey İman edenler Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse kuşkusuz o da onlardandır..."³⁹ Yukarıda zikredilen ayete göre Yahudi ve Hıristiyanları dost edinenler onlardan sayılmaktadır. Bu ifadeyle, onları dost edinenlerin eninde sonunda onlara benzeyecekleri, onların huylarını benimseyecekleri, zamanla hakikati bırakıp onlar gibi hevâ ve heveslerine uyup zalimlerden olabilecekleri vurgulanmaktadır. Gayrimüslimleri dost edinmeyin emri onlarla iyi geçinmeyin anlamına gelmemektedir. Din hususunda onlara benzememek kaydı ile gerek ferdî anlamda gerekse devletler bazında beşerî münasebetlerin iyi yürütülmesinde bir sakınca yoktur.⁴⁰ Zira bizzat Kur'an-ı Kerîm'de, Müslümanlara karşı düşmanlık etmeyen gayrimüslimlerle beşerî münasebetlerin sağlıklı

³² Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcî'lârifîn b. Nuriddîn Ali, *Fezû'l-kadîr şerhu'l-câmi'is-sağîr*, (Mısır: Mektebetü't-Ticâriyye, 1356), 2/331.

³³ Tirmizî, "İsti'zân", 7.

³⁴ Buhârî, "Libâs", 64; Müslim, "Tahâre", 54.

³⁵ Buhârî, "Enbiyâ", 50, "Libâs", 67; Ebû Dâvûd, "Tereccül", 18; Nesâî, "Zinet", 14; İbn Mâce, "Libâs", 32.

³⁶ Ebû Dâvûd, "Salât", 89.

³⁷ Müslim, "Sıyâm", 46.

³⁸ Bakara 2/120.

³⁹ Mâide 5/51.

⁴⁰ Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/293; Recep Önal, "İmam Mâtürîdî'ye Göre Ehl-i Kitap'la İlişkilerin Dinî Temelleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4/3 (2015): 518-523.

bir şekilde sürdürülmesinde hatta gerektiği zaman onlara yardım edilmesinde herhangi bir sıkıntının olmadığı belirtilmektedir.⁴¹

Özetle belirtmek gerekirse her dinin mensupları kendi dinleri ve kültürlerine göre nesillerine kimlik ve kişilik inşası yapmayı amaçlamaktadırlar. Bu bağlamda Müslüman toplumlar; bilimsel, sanatsal, kültürel, ekonomik vb. anlamda ne kadar üretken olurlarsa o oranda değerlerini koruma şansını ellerinde tutarlar. Diğer taraftan özellikle inanç boyutunda olabildiğince Yahudi ve Hıristiyanları taklitten kaçınmak gerekmektedir. Zira kim hangi noktadan başkalarına benzerse o kimse o yönüyle benzediği kimselerden olur.⁴² Bundan dolayıdır ki Allah Resûlü (s.a.v.) ümmetini başka milletleri taklitten sakındırmış onlara benzeyenler için 'bizden değildir' şeklinde ikazda bulunmuştur.

7. Haksız Kazancı Yasaklayan Rivayetler

İslâm her türlü hile ve aldatma, fahiş kazanç ve gaspı haram kılmıştır. Bu bağlamda ticarete satıcı ve müşterinin hukukunu koruyucu prensipler getirmiştir. Alışverişte taraflara akdi onaylama ya da feshetme yetkisinin verilmesi, gerekli şartlar oluştuğunda akdin geçerliliğinin kalmaması anlamındaki muhayyerlikler⁴³ aslında satıcı ve müşterinin uğrayabileceği zararları en aza indirme veya tamamen ortadan kaldırma anlamında son derece önem arz etmektedir. Bir gün Resûl-i Ekrem (s.a.v.) pazarda buğday satıcısının yanına uğradı. Elini buğday yığınının içerisine daldırınca alt taraftaki buğdayların ıslak olduğunu gördü. Bunun sebebini satıcıya sorunca satıcının buğdayın yağmur nedeniyle ıslandığını söylemesi üzerine Allah Resûlü (s.a.v.) o kişiye buğdayın ıslak tarafını üste koymasını gerektiğini belirtti ve "*Aldatan benden değildir*,"⁴⁴ buyurdu. Söz konusu bu rivayet; "*Bizi aldatan bizden değildir*", "*Aldatan bizden değildir*", "*Kim kendisinin olmayan bir şeyde hak iddia ederse bizden değildir*", "*O kişi cehennemdeki yerine hazırlansın*" gibi değişik versiyonlarla farklı kaynaklarda geçmektedir.⁴⁵

Aynı şekilde hile, aldatma ve gaspın yasak oluşuna dair İmran b. Hüseyin'den gelen bir rivayette Allah Resulü (s.a.v.): "*İslâm'da celeb, ceneb ve şigar usulü nikâh*⁴⁶ yoktur. Kim zorla başkasının malını gasp ederse bizden değildir."⁴⁷ buyurmuştur. Dolayısıyla mezkûr rivayetlerde yasaklanan hususlara baktığımızda sahibinin 'bizden değildir' şeklinde nitelendirildiği fiillerin tamamında; başkalarını aldatma ve haksız menfaat sağlama amacının olduğu görülmektedir. Örneğin ürünün iyisini tezgâhın önüne, kötüsünü

⁴¹ Mümtahine 60/8.

⁴² Nevevî, *Riyâzu's-salihîn tercüme ve şerhi*, 7/106.

⁴³ Muhayyerlikle ilgili geniş bilgi için bkz. Merginânî, Burhâneddin Ebi'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî*, th. Ahmed Mahmud eş-Şehâde, (Dımaşk: 2006), 2/558-589.

⁴⁴ Müslim, "İmân", 102.

⁴⁵ Müslim, "İmân", 164; Ebû Dâvûd, "Büyü", 50; Tirmizî, "Büyü", 72; İbn Mâce, "Ticârât", 36, "Ahkâm", 6.

⁴⁶ **Celeb:** Celeb iki manaya gelmektedir. Birincisi zekât toplamakla sorumlu memurun zekât mallarının yanına gitmeyip zekâtı ayağına getirtmesidir. İkinci anlamı yarış yapan kimsenin atının daha hızlı gitmesini sağlamak amacıyla başka bir kişiyi hayvanını hızlandırması için görevlendirmesidir. **Ceneb:** Zekâtla mükellef olan kişinin zekât düşen malını ölçüm yapılacak yerden uzaklaştırmasıdır. Ya da at yarışlarında yarışmayı kazanmak maksadıyla yedek at bulundurmasıdır. **Şigar:** İki kişinin birbirinin velayeti altındaki kadınlarla birbirlerine mehir ödemededen karşılıklı evlenmeleridir. Bk. Fîrûzabâdî, Ebû't-Tâhir Mecûdidîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Muhammed Nuaym el-Arkasûsî, "cnb", (Beirut: 2005), 68.

⁴⁷ Tirmizî, "Nikah", 30; Nesâî, "Nikah", 60; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 13.

arkasına koymak, düşük fiyat göstererek müşterinin dikkatini çekip, kötüsünü iyisine katarak kaliteli olanın fiyatından satmak, sıvı ürünlere katkı maddesi koyarak sahtesini üretmek vb. aldatmaya yönelik her türlü girişim, kanaatimizce "bizi aldatan bizden değildir" hadis-i şerîfinin tehdidi kapsamına girmektedir.⁴⁸ Neticede bu tür fiillerde bulunan kişilerin Peygamber'in (s.a.v.) sünneti ve ahlâki üzerine olmadıkları anlaşılmaktadır.⁴⁹

8. Yağmacılığın Nehyi ile İlgili Rivayetler

Gerek geçmişte gerek günümüzde; deprem, sel, yangın, bulaşıcı hastalık gibi insanlığın tamamını ilgilendiren ve herkesin can telaşına düştüğü; kişilerin zaman zaman mal-mülk, ev-barklarını terk etmek zorunda kaldıkları olağan dışı hadiseler yaşanmış ve özellikle de bu zaman dilimlerinde yağmacıların sahneye çıktıkları görülmüştür. Durum her ne olursa olsun İslâm yağma ve çapulculuğu yasaklamıştır. Bununla ilgili Hz. Enes'in Allah Resûlü'nden (s.a.v.) nakli şu şekildedir: **"Her kim çapulculuk, yağmalama yaparsa bizden değildir."**⁵⁰

Âsım b. Kulayb, Hz. Muhammed'in yağmaya karşı tavrını şu şekilde nakletmiştir: "Allah Resûlü (s.a.v.) ile bir sefere çıkmıştık. Bu yolculuğumuz esnasında şiddetli kıtlık ve sıkıntı çekiyorduk. Hal böyle iken bir ganimete rastladık. Askerler onu ele geçiriverdiler. Biz elde ettiğimiz bu hayvanları kesip tencerelerde kaynatmaya başlamıştık. Bu esnada Resûlullah (s.a.v.) yaya olarak yanımıza geldi. Tencerede kaynayan etlerin durumunu öğrenince onları yayı ile vurup devirdi. Sonra Peygamber (s.a.v.) yağmacılığın haram olduğunu ifade için, **'Yağma ile ele geçirilen mal, murdar hayvan etinden daha helâl değildir'** benzetmesinde bulunmuştur.⁵¹ Hatta birtakım rivayetlerde Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) yol kesme veya baskınla adam öldürüp yağma şeklinde can ve mal güvenliğini yok edenleri cezalandırdığına yer verilmektedir.⁵²

9. Bıyıkların Kısa Tutulmasıyla İlgili Rivayetler

Kur'an-ı Kerîm'de bıyık hakkında herhangi hüküm bulunmamaktadır. Hadis kaynaklarında ise sakal ve bıyıkla ilgili muhtelif rivayetler yer almaktadır. Hz. Peygamber, bıyıkların kısa tutulması hakkında: **"Bıyığımı kısaltmayan bizden değildir."**⁵³ buyurmuştur. Bu durumun fitratın gereği olduğunu bildiren⁵⁴ Allah Resûlü (s.a.v.), Hz. İbrâhim'in de bıyıklarını kısa tuttuğunu haber vermiştir.⁵⁵ Benzer bir rivayeti Abdullah b. Ömer (r.a.) Allah Resûlü'nden (s.a.v.) şu şekilde nakletmiştir: **"Muhakkak ki Allah Resûlü (s.a.v.); bıyıkların kısa tutulmasını, sakalın uzatılmasını emretmiştir."**⁵⁶ Hadisi

⁴⁸ Nevevî, *Riyâzu's-salihîn tercüme ve şerhi*, 6/592.

⁴⁹ Azîmâbâdî, Muhammed b. Eşref b. Emîr b. Alî b. Haydar, Ebû Abdîrrahman, 'Avnü'l-ma'bûd şerhu süneni Ebî Dâvûd, (Beyrut: 1415), 12/39.

⁵⁰ Tirmizî, "Siyer", 40; İbn Mâce, "Fiten", 3.

⁵¹ Ebû Dâvûd, "Cihad", 137.

⁵² Buhârî, "Hudûd", 15-18; Müslim, "Kasâme", 9-14; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 3; Ali Bardakoğlu, "Eşkiya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/463-466.

⁵³ Tirmizî, "Edeb", 16; Nesâî, "Tahare", 14, "Zînet", 2.

⁵⁴ Müslim, "Tahare", 604; Ebû Dâvûd, "Tahare", 28.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid, (Müessesetü'r-Risâle, ys. 2001), 4/469.

⁵⁶ Müslim, "Tahâre", 52; Buhârî, "Libas", 65; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/279.

şerifteki *“bizden değildir”* ifadesi, bizim sünnetimize uygun bir davranış değildir, şeklinde anlaşılabilir. Dolayısıyla bu ve benzeri rivayetlerden Allah Resûlü'nün (s.a.v.) bıyıklarını kısa tuttuğu ashabına da bunu tavsiye ettiği görülmektedir.

İlgili rivayetlerdeki *“bizden değildir”* vurgusundan da anlaşıldığı gibi bıyıkların kısa tutulmasıyla ilgili ilke; peygamberlerin sünneti olarak uygulanmış ve bu durum selim yaratılışlı, sağduyulu insanların kabul edip yaptıkları bir davranış olarak algılanmıştır. Kuvvetle muhtemeldir ki bu tür tavsiyelerin temel amacı; insanların temizliğe riayet etmelerini, güzel görünümlü olmalarını sağlamaktır. Bu bağlamda özellikle yönetici, eğitimci ve din adamlarının bu vasıfları taşıması önem arz etmektedir.⁵⁷

10. Atıcılığı Unutmakla İlgili Rivayetler

Tarih boyunca güvenlik konusu toplumların en önemli önceliklerinden olmuştur. Zira savaştan korkan ve güvenlik için gerekli tedbirleri almayan toplumların yok olması mukadderdir. Düşmanlık eden bir toplumla en iyi mücadele; en az onun kadar güçlü olmaktan geçmektedir. Bu yüzden Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **“O halde ey mü'minler! Allah'ın düşmanlarını, sizin düşmanlarınızı ve sizin bilmiyip de Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutup caydırabilmeniz için elinizden geldiğince güç, kuvvet, savaş atları hazırlayın. Sizin Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı size tam olarak verilir ve siz asla haksızlığa uğramazsınız.”**⁵⁸

Ayetteki emri, yaşamış olduğunuz çağın maddi ve manevi yönden gerekleri ne ise o anlamda her türlü hazırlığı yapın, şeklinde anlamak gerekmektedir. Ayeti kerimede savaş atları zikredilmiştir. Zira ayetin ilk muhatapları zamanında en tesirli savaş aracı atlardı. Diğer taraftan sulh, en az düşmanın gücü kadar caydırıcı kuvvete sahip olmakla ve her an mücadeleye hazır bir halde bulunmakla mümkündür.⁵⁹ Bu sebeple Peygamber (s.a.v.) sahabe-i kiramı, o dönemin en önemli savaş kabiliyetlerinden birisi olan atıcılığın her çeşidini öğrenmeye ve bu kabiliyeti canlı tutmaya teşvik etmiştir. Bu tür yeteneklerin mükâfatına dikkat çekmiş bunları unutmaktan da sakındırmış ve bu konuda şöyle buyurmuştur: **“Allah Teâlâ bir ok sebebiyle üç kişiyi cennete koyar: Hayır ve sevap umarak o oku yapan sanatkârı, bu oku Allah yolunda atanı, oku atana yardımcı olanı. O halde atıcılık ve binicilik öğreniniz. Atıcılık öğrenmeniz binicilik öğrenmenizden bana daha sevimlidir. Kim kendisine atıcılık öğretildikten sonra yüz çevirirse, Allah'ın kendisine ihsan ettiği nimete karşı şükürünü terk etmiş veya küfran-ı nimet etmiş olur.”**⁶⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.) atıcılığı unutmaktan da sakındırmış ve: **“Kim atıcılık öğrenir de sonra onu terk ederse bizden değildir. Veya muhakkak isyan etmiştir.”**⁶¹ buyurmuştur. Yukarıdaki rivayetlerden hareketle denilebilir ki; atıcılık, binicilik gibi çağın savaş tekniğini öğrendikten sonra bu tür kabiliyetleri unutmamak gerekir. Çünkü bu durum artık toplumun tamamını ilgilendiren bir boyut taşımaktadır. Bir toplumda belirli bir grup daima savaşa hazırlıklı olmalıdır. Zira milletlerin mücadelesinde savaşanlar kadar arka

⁵⁷ Rahmi Yaran, “Bıyık”, *DİA*, VI, (İstanbul, 1992), 116.

⁵⁸ Enfal 8/60.

⁵⁹ Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/703; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, terc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yıldız, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1992), 2/432.

⁶⁰ Ebû Dâvûd, “Cihad”, 23; Tirmizî, “Fezâilü'l-Cihad”, 11; Nesâî, “Hayl”, 8.

⁶¹ Müslim, “İmâre”, 169; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Cihad”, 23; Nesâî, “Hayl”, 8; İbn Mâce, “Cihad”, 19.

plandakiler de önemlidir. Yani savaş araç gereçlerini tasarlayan, üreten ve bunları kullananların tamamı Allah (c.c.) katında sevaba nail olurlar. Bu nedenle ferdî veya toplumsal bir beceriyi öğrendikten sonra onu terk etmek veya unutmak câiz görülmemiştir.⁶² Çünkü hangi alanda olursa olsun büyük zorluklarla yetiştirilen fertler kalifiye eleman olduklarında, bu insanlar toplumun tamamına karşı sorumlu hale gelmişlerdir. Dolayısıyla milletin menfaati söz konusu olunca yukarıda zikredilen becerilere sahip olan kişilerin toplum aklıyla hareket etmeleri, şahsî çıkarlar uğruna bu tür maharetleri terk etmemeleri gerekmektedir.

11. Asabiyetle İlgili Rivayetler

Asabe, baba yönünden akrabalardır. Asabiyet ise birbirlerine baba tarafından kan bağıyla bağlı olan fertlerin herhangi bir olumsuzluk ya da saldırı durumunda söz konusu tüm üyelerin harekete geçmeleri şeklinde cereyan eden bir dayanışma ruhudur.⁶³ Soy birliği bağına dayanan asabiyet; organik yakınlığa göre aileden başlayarak, kabileye hatta aşirete kadar uzanmaktadır. Kur'an'da "asabiyye" kelimesi direk geçmemekte, bunun yerine söz konusu kelimeye yakın olan "hamiyye" sözcüğü yer almaktadır.⁶⁴ Cündeb b. Anber b. Temîm'e isnad edilen "İster zalim ister mazlum olsun kardeşinin tarafını tut" şeklindeki şiirde de görüldüğü gibi cahiliye toplumunun asabiyet ve haklılık anlayışının hakkaniyet ve adalet prensibine değil de tarafgirlik esasına dayandığı anlaşılmaktadır.⁶⁵ Bu sebeple soy üstünlüğüne dayanan "asabiye" anlayışının Kur'an tarafından benimsenmediğini söylemek mümkündür. Bunun yerine Kur'an iyilik ve takva temelli din kardeşliği anlayışını getirmiştir.⁶⁶

Irksal üstünlüğü esas alan asabiyet anlayışının hadislerde de reddedildiği görülmektedir. Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelen bir rivayete göre Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Her kim ki taatten çıkar ve cemaatten ayrılırsa cahiliye ölümü üzere ölür. Her kim körü körüne açılmış bir sancağın altında savaşır bir asabe namına kızar veya bir asabeye çağırır veya bir asabeye yardım eder de bundan dolayı öldürülürse bu da bir çeşit cahiliye ölümüdür. Ve her kim ümmetime karşı çıkıp, iyisini kötüsünü vurur, mü'mininden çekinmez, ahit sahibine verdiği sözü de yerine getirmezse o kişi benden değildir, ben de ondan değilim.*"⁶⁷ Aynı şekilde Cübeyr b. Mut'im'in (r.a.) Allah Resûlü'nden (s.a.v.) nakli şu şekildedir: "*Asabiyet (zalim ve haksız olsa da kavminden yana olma) davasına çağırın bizden değildir. Asabiyet davası uğruna savaşan da bu uğurda ölen de bizden değildir.*"⁶⁸ Örnek olarak verilen bu rivayetler, Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) benimsmediği asabiyet anlayışını ortaya koymaktadır.

⁶² Nevevî, *Riyâzu's-salihîn tercüme ve şerhi*, 6/93.

⁶³ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab*, "asb", thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Maarif, 1119), 2966.

⁶⁴ Feth 48/26.

⁶⁵ Mustafa Çağrıncı, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/453-455.

⁶⁶ Mâide 5/2.

⁶⁷ Müslim, "İmâre", 53; ayrıca bk. Nesâî, "Tahrîmu'd-Dem", 27.

⁶⁸ Ebû Dâvûd, "Edeb", 120; Ebû Dâvûd, bu rivayet için Abdullah b. Ebî Süleymân'ın Cübeyr'den sema' da bulunmadığı gerekçesiyle, mürseldir, değerlendirmesinde bulunmuştur. Bk. *Sünen*, s. 1077.

Yukarıdaki ilk rivayette geçen “*cahiliye ölümü*” nden kasıt; herhangi bir otorite tanımayan ve Müslüman toplumun kurallarına itaat etmeyen insan portresidir ki bu tür davranışlarda bulunan kişi tıpkı cahiliye insanı gibi âsi tavırlar sergilemiş olur. Zira cahiliye devri insanları kural tanımaz, itaat etmez bir yapıya sahipti. Kendi heva ve asabesi için savaşırdı. Bu nedenle gücüne güvenerek haksızlık yapan, haklıyı değil de haksız olduğu halde kendi kabilesine mensup olanları destekleyen, körü körüne mücadele eden ve bu yolda ölenler; rivayette belirtilen “*bizden değildir*” sözünün muhatabı olmaktadır. Diğer taraftan herhangi bir haksızlığa mahal vermeden, başkalarına düşmanlık beslemeden ve üstünlük anlayışı gözetmeden kişilerin yakınlarına yardım etmeleri son derece yerinde bir davranış olacaktır.⁶⁹

12. Vitir Kılmayanlar Hakkındaki Rivayetler

Vitir kelimesi Arapça’da ‘tek’ anlamına gelmektedir.⁷⁰ Allah Resûlü (s.a.v.) vitir namazının; günün kılınan son namaz olması yönünde ümmetine tavsiyede bulunmuş,⁷¹ uyanabileceğinden emin olan kimselerin daha faziletli olduğu için vitir namazını gecenin sonlarına doğru kılmalarını önermiştir.⁷² Vitir namazının sevabıyla alâkalı Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz Allah size bir namaz ilâve (ihسان) etti. O namaz sizin için kırmızı develerden daha hayırlıdır. O vitirdir. Onu sizin için yatsı ile fecrin doğuşu arasına koydu.*”⁷³

İmâm-ı Âzam Ebû Hanife (ö. 150/767), yukarıdaki rivayeti delil göstererek vitir namazının vacip olduğunu belirtmiştir. Vitir, İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’le diğer üç mezhebe göre ise sünnet olan bir namazdır.⁷⁴ Yine vitir namazının önemi konusunda Abdullah b. Büreyde (r.a.), Hz. Peygamber’den şu nakilde bulunmuştur: “*Vitir haktır, (sabittir) vitir kılmayan bizden değildir. Vitir haktır, (sabittir) vitir kılmayan bizden değildir. Vitir haktır (sabittir), vitir kılmayan bizden değildir.*”⁷⁵ Görüldüğü üzere Peygamber (s.a.v.), vitrin en sevaplı vakti ve fazileti konusunda tavsiyelerde bulunmuştur.⁷⁶ “*Vitir kılmayan bizden değildir*” sözünü üç kez tekrar etmek suretiyle vitir namazının önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca rivayetteki “*bizden değildir*” ifadesinden; vitir namazını kılmayanların Resûl-i Ekrem’in (s.a.v.) sünnetine uymadıkları ve onun yolunu takip etmedikleri, birçok sevaptan da mahrum kaldıkları anlaşılmaktadır.⁷⁷

⁶⁹ Nevevî, *el-Minhâc Şerhu sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 12/239; Çağrı, “Asabiyet”, 3/453-455.

⁷⁰ Şa’ban Abdu’l-Âtî Atiyye, vd. *Mu’cemü’l-vasît, “vtr”*, (Kahire: Mektebetü’ş-Şurûkî’-Devliyye, 2003), 1009; Râgıb el-İsfahani. *Müfredât*. çev. Yusuf Türker. “vtr”, *Müfredât*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2016), 1519.

⁷¹ Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 148; Ebû Dâvûd, “Salât”, 341.

⁷² Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 162; Tirmizî, “Vitr”, 12.

⁷³ Ebû Dâvûd, “Salât”, 334.

⁷⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/239.

⁷⁵ Ebû Dâvûd, “Salât”, 335, 336; benzer rivayetler için bk. İbn Mâce, “İkâmetü’s-salat”, 123; Nesâî, “Kiyâmü’l-leyl”, 40.

⁷⁶ İbn Receb, Ebü’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahman Receb el-Bağdâdî, *Fethu’l-bârî şerhu sahîhi’l-Buhârî*, thk. Mahmud b. Şa’ban b. Abdi’l-Maksûd, (Kahire: Mektebü’l-Gurabâi’l-Eseriyye, 1996), 9/142.

⁷⁷ Hattâbî, *Meâlimu’s-sünen*, 1/286.

13. Emanet Üzerine Yapılan Yeminle Alâkalı Rivayet

Arapça'da "kasem" kelimesi yemin manasında kullanılmaktadır.⁷⁸ Payı, hisseyi bölmek, dağıtmak anlamına gelen "قسم" ile aynı kökten olan "اقسم" başlangıçta taksim anlamında kullanılmakta iken sonradan her türlü yeminin adı haline gelmiştir.⁷⁹ "حلف" kelimesi ise başlangıçta ahit veya sözleşme yapan tarafların birbirlerine söyledikleri yemin anlamında kullanılmakta iken zamanla her çeşit yemin için kullanılır hale gelmiştir.⁸⁰ Yemin; terim olarak, kişinin kararlılığını pekiştirip başkalarını ikna amacıyla söz ya da beyanını Allah'ın (c.c.) adını veya sıfatlarından birisini anarak kuvvetlendirmesi anlamına gelmektedir.⁸¹

Emanete yeminle alâkalı Ebû Dâvûd, İbn Büreyde'nin babası Büreyde'den (r.a.) naklini şu şekilde aktarmaktadır: "*Emanete yemin eden bizden değildir.*"⁸² Bu rivayetle alakalı Hattâbî (ö. 388/998) şöyle demektedir: "Emanete yemin mekruhtur; çünkü Allah Teâlâ, sadece kendi ismiyle ve sıfatlarıyla yemin edilmesini emretmiştir. Halbuki 'emanet', Allah'ın (c.c.) sıfatlarından bir sıfat olmayıp emirlerinden bir emir; namaz, oruç, zekât gibi farzlarından bir farzdır. Müslümanlar emanete yeminden nehyedilmişlerdir. Çünkü emanete yemin 'emanet'in Allah'ın (c.c.) isim ve sıfatları ile bir tutulması anlamına gelmektedir. Bu hususla alâkalı Ebû Hanife ve arkadaşları; '*Allah'ın emanetine yemin ederim, diyen kişinin bu sözü yemindir. Dolayısıyla kefâret gerekir.*' demişlerdir. İmam Şâfiî ise bu sözün yemin anlamına gelmediği gerekçesiyle kefâretin gerekmediği görüşündedir."⁸³ Netice itibariyle emanetle yemin konusunda âlimler arasında görüş farklılığı olduğu için hükümlerde farklılıklar görülmektedir. Bundan dolayıdır ki "*emanete yemin eden bizden değildir*" ifadesinden Allah'tan (c.c.) başkasına yemin edenin dinden çıktığı veya küfre düştüğü anlamı çıkarılmamaktadır.⁸⁴ Burada söz konusu ifade, "Bu şekilde yemin eden bizim sünnetimize uymamaktadır, bizim yolumuzu takip etmemektedir," anlamına gelmektedir.⁸⁵

14. Kadın ile Eşinin, Köle ile Efendisinin Arasını Bozmakla İlgili Rivayet

Modern yöntemlerle yapılan kölelik sistemlerini dikkate almazsak günümüzde kölelik sisteminin kalktığını söyleyebiliriz. Ancak köleliğin yaygın olduğu dönemlerde, savaşı kazanan tarafın esirleri öldürme yerine can ve emniyet garantisi sağlayarak onları köleleştirdikleri bir gerçektir. Buradan hareketle herhangi bir şiddete, sıkıntıya ve zulme uğramadığı halde efendisinden kaçan kölenin kendisinin hayat hakkının garantörü olmuş kişiye karşı nankörlük yaptığını söylemek mümkündür.⁸⁶ Aynı şekilde eşlerin arasını bozmaya yönelik tutum ve davranışları sergileyen kişilerin yapıcı olmadıkları da

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ksm", 3630.

⁷⁹ Râgıb el-İsfahani, "ksm", *Müfredât*, 1192; Şa'ban Abdu'l-Âtî Atiyye, vd. *Mu'cemü'l-vasît*, "ksm", 734.

⁸⁰ Râgıb el-İsfahani, "hlf", *Müfredât*, 430.

⁸¹ Meydânî, Abdülğanî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, thr. Abdürrezzak el-Mehdî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 2010), 3/103.

⁸² Ebû Dâvûd, "Eymân", 6.

⁸³ Hattâbî, *Meâlimu's-sünen*, 4/46.

⁸⁴ Kahtânî, Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım b. el-Âsimî el-Kahtânî el-Hanbelî, *Hâşiyetü Kitâbî't-Tevhîd*, (Ys.: 1408), 303.

⁸⁵ Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1997), 3/14.

⁸⁶ Nevevî, *Riyâzu's-salihîn tercüme ve şerhi*, 7/324.

aşikârdır. Kadın ile eşi ve köle ile efendisinin arasını bozma hususunda Ebû Hüreyre'nin (r.a.) Allah Resûlü'nden (s.a.v.) nakli şu şekildedir: *"Bir kişinin karısını veya kölesini kendisine karşı kışkırtan bizden değildir."*⁸⁷ Hadiste kastedilen mana; kadının kafasını karıştırmak suretiyle onu eşine veya köleyi efendisine karşı kışkırtmaktır ki kölenin efendisinden kaçması haram olarak kabul edilmektedir.⁸⁸ Zira başkalarının kışkırtmasına aldanıp efendisinden kaçan köle; sözünü bozmuş, efendisinin kendisine yapmış olduğu can ve mal güvenliği garantisi nimetine karşı nankörlük etmiştir.⁸⁹ Cahiliye döneminde başka birisinin eşine sahip olmak veya o kadını istediği birisiyle evlendirmek isteyen kişinin eşlerin arasını bozup boşanmalarını sağladığı bilinmektedir. Fesat ve bozgunculuk anlamına gelen bu ve benzeri davranışlar haram kabul edilmiştir.⁹⁰

15.Yılanların Takibinden ve İntikam Almalarından Korkanlarla İlgili Rivayet

Ebû Dâvûd; Sünen'inin "Edeb" bölümünde, "Bâbün fî Katli'l-Hayyât" başlığı altında yılanların öldürülmesiyle alakalı onu aşkın rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerden bir tanesi de İbn Abbâs'ın (r.a.) Allah Resûlü'nden (s.a.v.) naklettiği: *"Yılanların kendisini takip edecekleri korkusuyla onları öldürmeyi terk eden kimse bizden değildir."*⁹¹ şeklindeki hadistir. Yılanların öldürülüp öldürülmeyeceğine dair değişik fikhî görüşler vardır.⁹² İnsanların yılanları öldürmelerinin nedenleriyle alakalı ise tefsir kitaplarında çok çeşitli yorumlar yapılmıştır.⁹³

Ancak burada şu hususu özellikle belirtmekte fayda vardır. Allah Resûlü'nün (s.a.v.) yılanların öldürülmesiyle alakalı emirlerinin zararı def edip insanların güvenliğini sağlamaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Zira İbn Mes'ud'dan (r.a.) gelen rivayette bazı yılanlar istisna edilmiştir.⁹⁴ Dolayısıyla zararından ve şerrinden emin olunca yılanları kendi halleri üzerine bırakmanın gerekliliğini söylemek mümkündür.⁹⁵ Rivayette geçen *"yılanların intikam almalarından korkup onları öldürmeyen bizden değildir"* şeklindeki ifadenin, öldürülen yılanların yakınlarının intikam alacağına dair cahiliye inancının önüne geçmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu ve benzeri rivayetlerden hareketle, yılanların intikam alacağı yönündeki inanışın batıl olduğunu söylemek mümkündür.

⁸⁷ Ebû Dâvûd, "Edeb", 134, "Nikâh", 1.

⁸⁸ Müslim, "İmân", 123, 124.

⁸⁹ Müslim, "İmân", 122.

⁹⁰ Azîmâbâdî, 'Avnü'l-ma'bûd, 14/52; Hattâbî, Mealimü's-sünen, 4/152.

⁹¹ Ebû Dâvûd, "Edeb", 174; Nesâî, "Cihad", 48.

⁹² Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmud b. Ahmed b. Mûsa b. Ahmed b. Hüseyin el-Giyâtî, el-Hanefî, el-Binâye Şerhu'l-Hidâye, (Beyrut, 2000), 2:463; İmam Mâlik, Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Esbehî, el-Medenî, Muvatta', (Müessesetü'r-Risâle, yrs. 1412), "Câmi'", 61; Temîmî, Abdurrahman b. Hasan b. Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleyman, el-İmân ve'r-Reddü alâ Ehli'l-Bidei', (Riyâd, 1412), 1:70.

⁹³ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, el-Bağdâdî, Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Müessesetü'r-Risâle, ys. 2000), 1/538; Sem'anî, Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdilcebbâr b. Ahmed el-Mervezî, Tefsîru'l-Kur'an, thk. Yasir b. İbrahim, Ganîm b. Abbâs, (Riyâd: 1997), 2/170; Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyin et-Teymî, Mefâtîhu'l-gayb, (Beyrut: 1420), 14/217; İbn Kesîr, Kasasü'l-enbiyâ, thk. Mustafa Abdu'l-Vâhid, (Kâhire: Dâru't-Te'lîf, 1968), 1/24.

⁹⁴ Ebû Dâvûd, "Edeb", 174.

⁹⁵ Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu mişkâti'l-mesâbih, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002), 7/2679.

16.Allah'ın Emirleri ve İbadetlerde Ölçülü Davranmakla İlgili Rivayetler

Yaptıkları amelleri yetersiz gören sahabe-i kiram Allah Teâlâ'nın rızasını kazanma arzusuyla hep daha fazlasının peşinde olmuşlardır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ise her hususta olduğu gibi ümmetini Allah'a itaat hususunda da ifrat ve tefritten korumak istemiştir. Bu nedenle Allah Resûlü (s.a.v.) müminleri güç yetirebildikleri oranda kendilerini ibadete vermelerini tavsiye buyurmuş dinin kolaylık yönüne vurgu yapmıştır. Kendisine emredileni az bulup daha fazlasını yapmaya çalışanların dine yenik düşeceklerini belirtmiş mutedil bir şekilde en iyiyi yapmayı tavsiye etmiştir. Bunun için de gündüzün başlangıcı ve sonu ile gecedeki faydalanılmasını önermiştir.⁹⁶ Resûlullah (s.a.v.) kullukta istikrarı önemsemiş Allah katında en sevimli amelin az da olsa devamlı şekilde yapılması olduğunu bildirmiştir.⁹⁷

Değişik bölgelerdeki insanların Allah Resûlü'nden (s.a.v.) dinlerini öğrenmek için akın akın Mescid-i Nebevî'ye geldikleri bir gerçektir. Yine bir gün üç kişi Hz. Peygamber'in özellikle nafil ibadetleri hakkında bilgi sahibi olmak için Mescid-i Nebevî'ye gelirler. Kendilerine Resûlullah'ın (s.a.v.) ibadetleri hakkında bilgi verilir. Onlar, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) nerede biz neredeyiz? Onun geçmiş ve gelecek günahları bağışlandı, şeklinde düşünerek kendileri için bu ibadetleri azımsarlar. Bu üç kişiden birisi kendi kendine ölünceye kadar her gece uyumaksızın namaz kılma sözü verir. Diğeri, hayatının geri kalanını oruçlu geçireceğine, üçüncüsü ise asla evlenmeyeceğine dair söz verir. Onların konuşmalarından haberdar olan Allah Resûlü (s.a.v.) yanlarına gelir ve yaptıklarının doğru olmadığını, kendisinin Allah'tan (c.c.) en çok korkan ve O'nun emirlerine karşı en saygılı kişi olduğunu buna rağmen, bazen oruç tutup bazen tutmadığını, geceleri hem namaz kılıp hem de uyduğunu, kadınlarla da evlendiğini söyler ve: "*Kim benim sünnetimden yüz çevirirse o benden değildir,*"⁹⁸ buyurmak suretiyle sünnetinden yüz çevirenlerin onun ahlakına uygun hareket etmediklerini vurgular.

Yukarıdaki rivayette isimleri zikredilmeyen üç kişinin, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah İbn Amr ve Osman b. Maz'ûn' olduğu belirtilmektedir.⁹⁹ Söz konusu sahâbîler Resûlullah'ın (s.a.v.) yaptığı farz ibadetleri biliyorlardı. Ama nafil ibadetleri merak ediyorlardı. Zira Allah Resûlü'nün (s.a.v.) yaptığı ibadetleri öğrenip aynısını yapma arzusundaydılar. Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) yaptığı nafil ibadetleri öğrenince onun gelmiş geçmiş günahlarınının bağışlandığını düşünerek aynısını kendileri açısından yetersiz buldular.¹⁰⁰ Burada rivayetin faili üç sahâbînin sergiledikleri tavra dikkat çekmek faydalı olacaktır. Şöyle ki söz konusu kişiler Allah Resûlü'nün (s.a.v.) günahsız ve masum olduğunu, kendilerinin ise günah ve hatalardan berî olmadıklarını düşünerek onun nafil ibadetlerinin azlığını Hz. Peygamber'in kemaline bağlamışlardır. Onda bir eksiklik ve noksanlık arama zaafına düşmemişlerdir.¹⁰¹

⁹⁶ Buhârî, "İmân", 29.

⁹⁷ Ebû Dâvûd, "Kıyâmu'l-leyl", 12; ayrıca bk. Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 216; İbn Mâce, "Zühd", 28; Nesâî, "Kible", 13.

⁹⁸ Buhârî, "Nikâh", 1; Müslim, "Nikâh", 5; Nesâî, "Nikâh", 4.

⁹⁹ Nevevî, *Riyâzu's-sâlihîn tercüme ve şerhi*, 1/498.

¹⁰⁰ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 8/4.

¹⁰¹ Nevevî, *Riyâzu's-sâlihîn tercüme ve şerhi*, 1/499.

17. Doğruluk ve Haktan Yana Olmayı Emreden Rivayetler

Hız. Peygamber (s.a.v.) ümmetine durum ne olursa olsun doğruluktan ayrılmamayı tavsiye etmiş buna ilaveten yanlış yapanların kusurlarına da ortak olmamayı öğütlemiştir. Çünkü haksızlığa göz yummak ya da yapılan zulme sessiz kalmak söz konusu kötülüğü bir nevi beslemek anlamına gelmektedir. Kendisinden sonra birtakım devlet adamlarının geleceğini belirten Allah Resûlü (s.a.v.) onların yalanlarını doğru saymamak, haksızlıklarına yardımcı olmamak gerektiğini tavsiye buyurmuştur. Sözü edilen kişilerin yalanlarına göz yuman, haksızlıklarına destek olan kişiler için: *“Ne o benden sayılır ne de ben ondan”* uyarısında bulunmuştur. Rivayetin devamında namazın kişinin Müslüman olduğunun delili, orucun cehennem ateşine karşı kalkan oluşu, sadakanın hataları yok ettiğine dikkat çeken Allah Resûlü (s.a.v.) haram yemenin kişiyi cehenneme götüreceğine vurgu yapmıştır.¹⁰²

Söz konusu rivayette birkaç husus zikredilmektedir. Bunlardan ilki yanlış yapan idarecilerdir. Kur’an-ı Kerîm’de Allah Teâlâ: *“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygamber’e ve sizden olan idarecilere de (ulû’l-emr) itaat edin.”*¹⁰³ Buyurmaktadır. Bu nedenle iman eden kişinin koşulsuz itaati sadece Allah (c.c.) ve Resûlü’ne (s.a.v.) olmalıdır. Zira ayeti kerimede üçüncü sırada belirtilen idarecilere itaat hususunda, *“sizden olan”* kaydı ile Resûlullah’ın (s.a.v.) halifeleri olan Müslüman devlet başkanları kastedilmektedir.¹⁰⁴ Çünkü yukarıda zikrettiğimiz rivayetten de anlaşıldığına göre devlet başkanına hayırlı ve faydalı işlerinde itaat edilmeli, Allah Teâlâ’ya isyan içeren emirlerine ise boyun eğilmemelidir. *“Devlet reisine isyan eden bana isyan etmiş olur.”*¹⁰⁵ buyuran Allah Resûlü (s.a.v.) diğer bir hadisinde: *“İdareciler sizi günah işlemeye zorladıkça onlara itaat edin.”*¹⁰⁶ demiştir. Diğer taraftan devlet başkanı veya temsilcileri gayri meşru bir iş yapınca veya yapılmasını emredince bu durumda hemen tavır alıp idareyi ve akabinde de devleti yıpratıp zayıf düşürecek tutum ve davranışlara girilmemelidir. Teenni ile hareket edilmeli haksızlıkların ve yanlışlıkların giderilmesi için meşru bir şekilde çaba sarf edilmelidir. Tam tersine sabırsız davranılıp yapılan yanlışlıkları düzeltme adına bozguncu ve yıkıcı bir tavır takınılırsa söz konusu fiili yapan şahıs veya şahıslar devlet reisinden doğal olarak da İslâm ümmetinden kopmuş olurlar. Neticede devlet başkanına itaatsizlik devleti güçsüz duruma düşürüp başsız bırakabilir. Buna neden olan kimseler de aynen cahiliye döneminde olduğu gibi, darmadağın düzeni bozulmuş bir toplum içerisinde ölmeye müstahak olurlar.¹⁰⁷ Allah Resûlü’nün (s.a.v.) aynı bağlamda başka bir hadisinde ifade ettiği, *“Cahiliye devrinde ölmüş gibi olmak,”*¹⁰⁸ yukarıda ifade edilen anlamdadır.

¹⁰² Tirmizî, “Sefer”, 42, benzer rivayetler, “Fiten”, 65; Nesâî, “Beyâ”, 35,

¹⁰³ Nisâ 4/59.

¹⁰⁴ Buhârî, “Enbiyâ”, 50; Müslim, “İmâre”, 44; İbn Mâce, “Cihad”, 42.

¹⁰⁵ Buhârî, “Cihad”, 109, “Ahkâm”, 1; Müslim, “İmâre”, 32, 33; Nesâî, “Bey’at”, 27; İbn Mâce, “Mukaddime”, 1, “Cihâd”, 39.

¹⁰⁶ Buhârî, “Cihad”, 108.

¹⁰⁷ Nevevî, *Riyâzu’s-sâlihîn tercüme ve Şerhi*, 4/62.

¹⁰⁸ Müslim, “İmâre”, 58.

İkinci husus ise namaz, oruç, zekât, gibi ibadetlerin önemi ve helâl lokma hassasiyeti hakkındadır. Rivayetin bu kısmında öncelikle namazın delil olduğuna dikkat çekilmektedir. Amellerin en faziletlisi olan namaz¹⁰⁹ İslâmîyet'in beş temel esastan birisi¹¹⁰ olmasının yanı sıra kişinin şirke düşmesini engelleyen,¹¹¹ onun Müslümanlığının emaresi sayılan en mümtaz ibadettir. Oruç ise ihlas ve samimiyetle sevabını yalnızca Allah Teâlâ'dan umarak tutulduğu takdirde günahların bağışlanmasına vesile olup¹¹² sahibiyile cehennem ateşi arasında kalkan vazifesi görmektedir.¹¹³ Ahiret mutluluğu sağlayan ve sahibini cennete götürecektir olan zekât,¹¹⁴ mü'minleri günahlarından arındırıp temizleyen¹¹⁵ bir ibadettir. Meşru yollardan kazanıp helâl lokma yemek ise duaların kabulü,¹¹⁶ kazancın bereketi ve mali ibadetlerin değer bulmasına¹¹⁷ ilaveten sahibinin cennete girmesine vesiledir.¹¹⁸ Buna mukabil haram ise duaların kabul olmamasına, kazancın bereketsizliğine, sahibinin de cehenneme girmesine nedendir. Bu sebeple yalanları doğrulayan, haksızlıkların yanında olan, namaz, oruç, zekât gibi ibadetlerine dikkat etmeyen, üretim ve tüketimlerinde haram-helâl ayırımını gözetmeyenlerin Peygamber'in (s.a.v.): **"Kevser havuzumda benim yanıma gelemez, haramla beslenerek meydana gelen et ve kemiklere ancak ateşte olmak yakışıır,"**¹¹⁹ şeklindeki uyardığı sınıfa dâhil olmaları kaçınılmaz bir sonuç olacaktır.

18. Allah Teâlâ'nın Nesne ve Olaylar Hakkındaki İlmini Yazmasıyla İlgili Rivayet

Birtakım hadislerde Allah Teâlâ'nın kalemi yarattıktan sonra ona nesne ve olaylar hakkında kendi takdiriyle alâkalı 'yaz' emrini verdiğinden bahsedilmektedir. Bunlardan bir tanesi de Ubâde b. Sâmit'in (r.a.) kendi oğluna naklidir. Söz konusu rivayeti Ebû Hafsa şu şekilde aktarmıştır: *"Yavrucuğum! Kaderde takdir edilen şeyin sana ulaşmakta şaşmayacağı, ulaşmayacağı takdir edilen şeyin sana erişmeyeceğini kesin bir şekilde bilmedikçe imanun hakiki tadına ulaşamazsın. Zira ben Allah Resûlü'nü (s.a.v.) şöyle derken işittim: 'Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey kalemdir. Yüce Allah kalemi yaratınca ona: Yaz, diye emretti. Kalem, ey Rabbim neyi yazayım, deyince Allah (c.c.): Kıyamete kadar meydana gelecek her şeyin takdirini yaz, buyurdu.'* Yavrucuğum! Allah Resûlü'nü (s.a.v.): *'Bundan başka bir inançla ölen kişi benden değildir.'* derken işittim."¹²⁰ Yukarıdaki rivayette geçen Levh-i mahfûzdaki bilginin mahiyeti hakkında bazı görüşler vardır. Bunlardan ilki Sele-

¹⁰⁹ Buhârî, "Mevâkît", 5, "Cihâd", 1, "Edeb", 1, "Tevhîd", 48; Müslim, "İmân", 137; Tirmizî, "Salât", 14, "Birr", 2; Nesâî, "Mevâkît", 51.

¹¹⁰ Buhârî, "İmân", 1-2; Müslim, "İmân", 19-22; Tirmizî, "İmân", 3; Nesâî, "İmân", 13.

¹¹¹ Müslim, "İmân", 134; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 15; Tirmizî, "İmân", 9; İbn Mâce, "İkâmet", 17.

¹¹² Buhârî, "İmân", 28, "Savm", 6; Müslim, "Sıyâm", 203, "Müsâfirîn", 175; Ebû Dâvûd, "Ramazan", 1, "Savm", 57; Tirmizî, "Savm", 1, "Cennet", 4; Nesâî, "Sıyâm", 39; İbn Mâce, "İkâmet", 173.

¹¹³ Tirmizî, "İmân", 8.

¹¹⁴ Buhârî, "Zekât", 1; Müslim, "İmân", 15; İbn Mâce, "Rüyâ", 10.

¹¹⁵ Tevbe, 9/103.

¹¹⁶ Müslim, "Zekât", 65; Tirmizî, "Tefsîsu'l-Kur'an", 3.

¹¹⁷ Buhârî, "Zekât", 8, "Tevhîd", 23; Müslim, "Zekât", 63-64; Tirmizî, "Zekât", 28; Nesâî, "Zekât", 48; İbn Mâce, "Zekât", 28.

¹¹⁸ Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 50.

¹¹⁹ Tirmizî, "Sefer", 42.

¹²⁰ Ebû Dâvûd, "Sünne", 17.

fiyye, Sünnî kelâmcıları ve İsnâaşeriyye Şiasî'nin da bulunduğu bir gruptur. Bu gruba göre, Allah Teâlâ kâinattan da önce evvela levh-i mahfûzu yaratmış ve meydana gelecek her hadiseye dair bilgiyi levh-i mahfûza yazmıştır. Söz konusu yazının keyfiyeti meydana gelecek hadiselerin gerçekleşme yer ve zamanına yönelik olup, 'şu zamanda şu hadise şu şekilde olsun' şeklinde icbârî bir hüküm değildir. Dolayısıyla insanoglu levh-i mahfûzda yazılı olanların bilgisine sahip olmadan hür iradesi doğrultusunda hareket etmektedir. Mu'tezile ve Zeydiyye âlimlerinin de içerisinde bulunduğu gruba göre ise Yüce Allah levh-i mahfûza sadece insanların başına gelecek bela ve musibetlere dair bilgileri yazmıştır. Her ne kadar söz konusu bu fiiller levh-i mahfûzda yazılı olsa bile mükellefler bu yazıya muhalif fiiller sergileyebilirler. Bu davranış tarzı da Allah Teâlâ'nın irade ve kudretinin sınırlandırılmaması anlamına gelmektedir. Söz konusu bilginin mahiyetiyle ilgili diğer bir görüş ise İbn Sînâ'ya (ö. 428/1037) aittir. Buna göre Allah Teâlâ'nın levh-i mahfûzda nesne ve olayları yazması, bir melek olan kalemin hakikati düşünüp kavradığı anlamları yine bir melek olan levh-i mahfûza aktarmasıdır.¹²¹ Netice itibariyle rivayette bahsi geçen hususlar gayba ait mevzulardır. Bu tür konular itikadî olduğu için hakikatini kavrayamasa da Müslümana düşen tam bir inançla onlara inanmasıdır. Dolayısıyla hadiste geçen "Bundan başka bir inançla ölen benden değildir" sözünün Allah Teâlâ'nın takdirine, mahiyeti bizce bilinmeyen bir şekilde kaydeden madde üstü bir kalemin varlığına inanmanın gerekliliğine işaret ettiğini söylemek mümkündür. Zira kişinin ilâhî hakikatlere karşı duruşu aynı zamanda onun safını ve imanının derecesini belirlemektedir.

19. Nikâhla İlgili Rivayet

Sözlükte "bir araya getirme, birleştirme; evlenme, evlilik;¹²² cinsel ilişki gibi anlamlara gelen nikâh ıstılahta, aralarında şer'an evlenme engeli bulunmayan bir erkekle kadının hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu akid neticesinde eşler arasında meydana gelen evlilik ilişkisini ifade etmek için kullanılan kavramdır.¹²³ İslâm, toplumun devamı ve neslin salâhi için evlilik dışı ilişkileri yasaklamış¹²⁴ evliliği ise teşvik etmiştir.¹²⁵ Evliliği meşru bir akidle sağlam temeller üzerine bina etmeyi amaçlayan¹²⁶ İslâm'a göre Allah Teâlâ kadın ve erkeği birbirlerine huzur ve sükûn kaynağı kılmış, aralarında sevgi ve merhamet var etmiştir.¹²⁷ Aynı zamanda eşlere birtakım karşılıklı hak ve sorumluluklar yüklemiştir.¹²⁸

¹²¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58-63; Kalemle ilgili kelâm ve tefsir kitaplarında bir hayli malûmât verilmiştir. Bunun yanı sıra bu hususla alakalı müstakil risaleler de kaleme alınmıştır. Azîz Neseffî'nin *Risâle-i Levh-i Mahfûz ve Kitâb-ı Hüddâ ve Dâvet ve Kalem*'i ile Muhammed b. İbrâhim Atâî'nin *Risâle-i Levhu Kalem*'ini zikretmek mümkündür. Bk. Yavuz, "Kalem", 24/243-245.

¹²² Râgıb el-İsfahani, "Nkh", *Müfredât*, 1466.

¹²³ Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 4/192; Fahrettin Atar, "Nikâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/112-117.

¹²⁴ İsrâ 17/32.

¹²⁵ Nahl 16/72; Nûr 24/32.

¹²⁶ Nisâ 4/21.

¹²⁷ Rûm 30/21.

¹²⁸ Bakara 2/228-233; Nisâ 4/34; Talak 65/6-7.

Peygamber (s.a.v.) ise evliliğin kendisinin ve geçmiş peygamberlerin sünneti olduğunu bildirmiş,¹²⁹ haramlardan sakınmak için gücü yetenlere evliliği tavsiye etmiştir.¹³⁰ Bu hususla alâkalı Hz. Âişe'nin Allah Resûlü'nden (s.a.v.) nakli şu şekildedir: *"Nikâh benim sünnetimdir. Kim sünnetimle amel etmezse benden değildir. Evleniniz. Ben kıyamet günü diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim. Kimin maddi imkânı varsa, hemen evlensin. Kim de bu imkânı bulamazsa, nafîle oruç tutsun. Çünkü oruç onun için şehvet kırıcıdır."*¹³¹

Şüphesiz ki taraflara rahmet vesilesi olmasının yanı sıra evliliğin; neslin devamı, toplumun salâhi ve iffetin korunması gibi birçok hikmetlerini saymak mümkündür.¹³² Bu sebeple Resûlü Ekrem (s.a.v.) evliliğin kendi sünneti olduğunu belirtmiş gücü yetenleri evliliğe teşvik etmiştir. Şartlar oluştuğu halde evlenmeyenler için *"benden değildir"* yani söz konusu kişiler benim sünnetime, yoluma uygun hareket etmemiştir, uyarısında bulunmuştur.¹³³

Diğer taraftan İslâm dini, evlenmemenin de içerisinde bulunduğu, kendini tamamen ibadete verme anlamındaki ruhbanlığı yasaklamıştır.¹³⁴ Nitekim bazı sahâbîlerin; geceleri sürekli namaz kılmak, gündüzleri sürekli oruçlu geçirmek ve evlenmemek üzere söz vermelerinin ardından,¹³⁵ *"Ey iman edenler! Allah'ın sizlere helâl kılmış olduğu şeylerin temiz ve güzel olanlarını haram saymayın. Sınırı aşmayın, haddi tecavüz etmeyin; Allah (c.c.) haddi tecavüz edenleri sevmez,"*¹³⁶ mealindeki ayetle Kur'an tarafından uyarıldıklarına şahit olmaktadır.

SONUÇ

Peygamber (s.a.v.) kendisine karşı hata ve saygısızlık yapanları cezalandırmamış, aksine sabırla onları eğitme yoluna gitmiştir. Ancak ne zaman ki bir Müslümanın Allah'ın (c.c.) dinine uygun hareket etmediğini görmüş, o kişiyi hemen uyarmıştır. Ayrıca Allah Resûlü (s.a.v.), yapılan fiilin içeriğine göre ifade biçimini değiştirmiş, insanları din konusunda bilgilendirirken her bir muhatabının zaaf, ilgi, ihtiyaç ve mizacını da hesaba katmıştır. Örneğin kendisinden nasihat isteyen bir sahâbîye *"öfkene hâkim ol"* uyarısını yaparken, İslâm'ın özünü soran başka bir sahâbîye *"İnandım de sonra dosdoğru ol"* şeklinde cevap vermiş, çarşı pazarda hile yapıldığını görünce ise bu tutumun kendi sünnetiyle bağdaşmadığını ifade eden anlatım biçimini tercih etmiştir.

Sözü edilen üsluplarından birisi de *"benden/bizden değildir"* ifadesidir. Kütüb-i Sitte hadislerinde geçen *"leyse minnî/minnâ"* söylemlerinin ele alındığı bu çalışmada, söz

¹²⁹ Buhârî, "Nikâh", 1; Tirmizî, "Nikâh", 1.

¹³⁰ Buhârî, "Savm", 10; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 1.

¹³¹ İbn Mâce, "Nikâh", 1.

¹³² Mevsîlî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr*, tlk. Mahmut Ebû Dakîka, (Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1937), 3/82.

¹³³ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/193; Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed, *Talebetü't-talebe*, (Bağdat: el-Matmaatü'l-Amira, 1311), 39.

¹³⁴ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 10/211; Abdurrezzak Tek, "Tebettül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/2016-2017.

¹³⁵ Bk. İlgili rivayet 16. Başlık.

¹³⁶ Mâide 5/87.

konusu rivayetler içeriklerine göre oluşturulan on dokuz başlık altında incelenmiştir. Hz. Peygamber'in birtakım fiilleri yapanlarla alâkalı; "*benden/bizden/ değildir*" ifadesini kullandığı rivayetler konu bütünlüğüne göre aynı başlık altında tetkik edilmiştir.

Muhtelif rivayetlerde, Kur'an-ı Kerim'i güzel ve içli okumak, vitir namazı kılmak gibi kişinin kendisini ilgilendiren durumların yanı sıra Müslüman'a silah doğrultmak, küçüklere şefkat büyüklere merhamet göstermemek, eşlerin arasını bozmak ve başkasına ait malı zorla gasbetmek gibi hem ferdi hem de toplumu ilgilendiren değişik hususlar için "*benden/bizden değildir*" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadelerin; dinden çıkar, küfre düşer, doğrudan cehenneme gider anlamına gelmediği, bu tür tabirlerin sakındırma ve korkutmak için söylendiği tespit edilmiştir. Bu beyanlardan; hadislerde yapılması yasaklanan fiilleri yapan kişilerin sünnete uygun hareket etmedikleri ve Hz. Peygamber'in yolundan gitmedikleri anlaşılmaktadır. Ancak yapılması yasaklanan davranışlarda bulunan kimselerin bunları helâl sayarak işlememeleri veya sakındırılan fiilleri sürekli yapmamaları önem arz etmektedir. Aksi takdirde ilgili rivayetlerde sakındırılan birtakım fiillerin helâl sayılarak Allah'ın (c.c.) takdirine isyan gayesiyle yapılmasının kişiyi küfre düşüreceği unutulmamalıdır.

Değişik rivayetlerde "*leyse minnî/minnâ*" söylemleriyle dikkat çekilen hususların ortak yönünü, Müslümanların; daima hakikat üzerine olmaları, durum ne olursa olsun gerçeği saptırmamaları, asla fırsatçılık yapmamaları, üzüntü ve kederlerinde aşırıya kaçmamaları, şefkat ve merhametli olmaları, gelecek nesillere kendi dinlerine uygun kimlik ve kişilik inşa etmeleri, Kur'an'ı duygulu ve içli okumaları, eşlerine ve sorumluluk taşıdıkları insanlara karşı vefakâr ve sadık olmaları, bid'at ve hurafelerden uzak durmaları, her türlü eylemlerinin Allah'ın rızasına uygun olmasına dikkat etmeleri, kolaylaştırıcı olmaları, kaza ve kadere inanmaları, sevdiklerini Allah için sevmeleri, şeklinde özetlemek mümkündür.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aba, Veli. "Yâsin Sûresi'nin Ölülere Okunması: Rivâyetler Bağlamında Bir Analiz". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/12 (2018), 121-142.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid. By: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ali el-Kâri, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herev. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâti'l-mesâbih*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002.
- Atar, Fahrettin. "Nikâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/112-117. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmud b. Ahmed b. Mûsa b. Ahmed b. Hüseyin el-Giyâtî, el-Hanefî. *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: y.y., 2000.
- Aynî. *Umdetü'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Azîmâbâdî, Muhammed b. Eşref b. Emîr b. Alî b. Haydar, Ebû Abdirrahman. *Avnü'l-ma'bûd şerhu süneni Ebî Dâvûd*. Beyrut: y.y., 1415.

- Bardakoğlu, Ali. "Eşkîya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/463-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bayram, Fatih. "Sahabe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/2, (Ağustos 2015), 189-190.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. el-Mugîra el-Cû'fî. *el-Câmiu's-sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Çağrı, Mustafa. "Asabiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşâ's el-Ezdî es-Sicistânî. *Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Yasir Hasan, İzzeddin Dallî, Ammad et-Teyyar. Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1434/2013.
- Fîrûzabâdî, Ebü't-Tâhir Mecüdidîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Muhammed Nuaym el-Arkasûsî. Beyrut: y.y., 2005.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb. *Meâlimu's-sünen*. Haleb: y.y., 1932.
- İbn Battâl, Ebu'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdulmelik. *Şerhu sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temim Yasir b. İbrahim. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Fethü'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr. *Tefsîru'l-Kurânî'l-Azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin. Beyrut: y.y., 14919.
- İbn Kesîr. *Kasasü'l-enbiyâ*. thk. Mustafa Abdu'l-Vâhid. Kâhire: Dâru't-Te'lîf, 1968.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, Mâce el-Kazvînî. *Sünen*. Dimaşk: Müessesetü'r-Risale Nâşirûn, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. Kahire: Dâru'l-Maarif, 1119.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahman Receb el-Bağdâdî. *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mahmud b. Şa'ban b. Abdî'l-Maksûd. Kahire: Mektebü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1996.
- İmam Mâlik, Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Esbehî, el-Medenî. *Muvatta'*. Ys: Müessesetü'r-Risâle, 1412.
- Kahtânî, Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım b. el-Âsımî el-Kahtânî el-Hanbelî. *Hâşiyetü kitâbi't-tevhîd*. Ys. 1408.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şahâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *İrşâdü's-sârî li şerhi sahîhi'l-Buhârî*. Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ el Emîriyye, 1323.

- Komisyon. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Merginânî, Burhâneddin Ebi'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedâ*. thk. Ahmed Mahmud eş-Şehâde. Dımaşk: y.y., 2006.
- Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr*. tlk. Mahmut Ebû Dakîka. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1937.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkî. *el-Lübâb fi şerhi'l-kitâb*. thr. Abdürrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2010.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcil'arifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî. *Feyzü'l-kadîr şerhü'l-câmiî's-sagîr*. Mısır: y.y., 1356.
- Müslim b. Haccâc, el-Küşeyrî en-Neysabûrî. *Sahîhu Müslim*. nşr. Yasir Hasan, İzzeddin Dallî, Ammad et-Teyyar. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1433/2012.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî. *Sünen*. şrh. Celâleddin es-Suyûtî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed. *Talebetü't-talebe*. Bağdat: el-Matmaatü'l-Amira, 1311.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Riyâzu's-sâlihîn*, tercüme ve şerh, M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütüfi Çakan, Raşit Küçük. İstanbul: Erkam Yayınları, 2019.
- Önal, Recep. "İmam Mâtürîdî'ye Göre Ehl-i Kitap'la İlişkilerin Dinî Temelleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4/3 (2015): 516-541.
- Râgıb el-İsfahani. *Müfredât*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyn et-Teymî. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: y.y., 1420.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safoetü't-tefâsîr*. terc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yıldız. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1992.
- Sem'anî, Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdilcebbâr b. Ahmed el-Mervezî. *Tefsîru'l-Kur'an*. thk. Yasir b. İbrahim, Ganîm b. Abbâs. Riyâd: y.y., 1997.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Seyyid Sâbık. *Fıkhü's-Sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- Şa'ban Abdu'l-Âtî Atıyye. vd. *Mu'cemü'l-vasît*. Kahire: Mektebetü'ş-Şurûki'd-Devliyye, 2003.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, el-Bağdâdî. *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. By: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tek, Abdurrezzak. "Tebettül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/216-217. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Temîmî, Abdurrahman b. Hasan b. Muhammed b. Abdülvehhâb b. Süleyman. *el-Îmân ve'r-reddü alâ ehli'l-bidei'*. Riyâd: y.y., 1412.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *es-Sünen*. thk. Yasir Hasan, İzzeddin Dallî, Ammad et-Teyyar. Şam: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1432/2011.
- Uraler, Aynur. *Sahabe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Yaran, Rahmi. "Bıyık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/115-116. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kalem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/243-245. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Zerkeşî, Bedruddîn. *Hiz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*. Yayına Haz. Bünyamin Erul. Ankara: Otto Yayınları, 2010.